

Univerzitný román v literatúrach strednej a východnej Európy po roku 1989

Oksana Blashkiv

BLASHKIV, O.: The campus novel in Eastern and Central European literature after 1989

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 71, 2024, no. 5, pp. 463-480

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.5.2>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3607-9895>

Keywords: campus novel, campus crime story, image of university, Slovak literature, Czech literature, Polish literature, Ukrainian literature

Campus novel, traditionally seen as a genre of English and American literature, has recently also gained attention in non-Anglophone literary traditions. The article focuses on campus fiction written in Slovak, Czech, Polish, and Ukrainian after 1989. It provides a brief introduction to the terminology and classification of the campus novel within the Anglo-American literary tradition, offering a perspective on Central European campus fiction through this lens. It traces its genre hybridity and the dominant genres with which it is associated, such as satire, social detective fiction, historical detective fiction, metafiction, biography, and the Bildungsroman. It also indicates the historical periods in which the genre is set and the traits of the professor as protagonist. While campus satire is a shared feature of Slovak, Czech, Polish, and Ukrainian literature in response to political change, each national literature emphasizes themes unique to its own literary and cultural traditions. These include the founding of Polish universities, identity and the reassessment of Ukrainian professors' lives, the ironic treatment of the communist era in Czech and Slovak literature, and metafiction in Slovak literature.

Kľúčové slová: univerzitný román, univerzitná detektívka, obraz univerzity, slovenská literatúra, česká literatúra, poľská literatúra, ukrajinská literatúra

Hoci termín „campus novel“ sa spája primárne s tradíciou anglo-amerikkej prózy, v posledných dekádach sa tento žáner, ktorý možno variantne pomenovať ako „literárne dejiny univerzity“, častejšie vyskytuje aj v literatúrach písaných inými jazykmi. Na rastúci záujem zareagovala aj literárna veda: z pôvodného fenoménu anglickej a americkej literatúry sa stal oveľa širšie recipovaný výskumný problém. Svedčí o tom i vydanie knihy *The Campus Novel. Regional or Global?* (Fuks – Klepuszewski 2019), kde sa okrem iného ukazuje, že terminológia vypracovaná anglo-americkou literárnou vedou sa využíva aj v analýzach zameraných na ne-anglofónne literatúry.

O univerzitnej próze napísanej v slovanských jazykoch jestvuje rad prác, téma je však skúmaná najmä v jednotlivých národných kontextoch, konkrétne v chorvátskej literatúre (Varga Oswald 2014), poľskej (Kraskowska 2008; Sidowska 2015; Skubaczewska-Pniewska 2018; Klepuszewski 2019; Potkański 2023), českej (Gwóźdź-Szewczenko 2018), slovenskej (Majerek 2011; Mitka 2018; Gwóźdź-Szewczenko 2018) a ukrajinskej (Kylyných 2023). Širší, komparatívny výskum slovanskej univerzitnej prózy je predbežne len v začiatkoch a ani literárnovedný pojem „stredoeurópsky univerzitný román“ sa zatiaľ v odbornej literatúre nevyskytuje. Zvyšujúci sa počet literárnych textov tohto typu v slovenskej, českej, poľskej a ukrajinskej literatúre posledných troch dekád vytvára ale priestor na komplexnejší výskum, ktorý by mohol pomôcť definovať určité spoločné črty. Cieľom predloženej štúdie je pokúsiť sa naznačiť špecifiká univerzitnej prózy tohto regiónu vydané po roku 1989.

Anglo-americká literárna veda sa zaoberá žánrom univerzitného románu približne od konca päťdesiatych rokov 20. storočia. Základnou črtou týchto výskumov je pozornosť venovaná univerzite ako inštitúcii vyššieho vzdelávania. Univerzita, na rozdiel od USA a Veľkej Británie, má v stredoeurópskom priestore podstatne odlišnú podobu, funkcie, dejiny aj inštitucionálnu architektúru. Napríklad pre Veľkú Britániu je typické rozlišovanie až štyroch typov univerzít, z ktorých sa väčšina (okrem najstarších, Oxfordu a Cambridge) objavila na konci 19. storočia. Preformulujúc zistenia Johna Schellenberga by sa dalo povedať, že v britskej literárnej tradícii univerzitný román vychádza z pôvodného modelu románu o vysokoškolských študentoch Oxfordu z 19. storočia, ktorý dodnes zostáva medzi kategóriami univerzitného románu dominantný (citované podľa Carter 1990: 19). Tradičný britský kampus, podľa Jeffreya J. Williamsa, „pripomína kláštor vo svojej fyzickej a organizačnej podobe, pretože si zachováva pečať svojho stredovekého pôvodu, je rozdelený do malých, samostatných, kolégií, ohradených múrmi s jednotlivými a uzamykatelnými bránami. Keď nie kláštor, tak hrad“ (Williams 2012: 567). Dobový americký model sa odlišuje od britského, keďže vychádza z toho, čo „Thomas Jefferson vo svojich plánoch pre Univerzitu vo Virginii nazval ‚akademickou dedinou‘. Tá usporadúva súbor budov okolo otvoreného priestoru, pripomínajúceho verejné námestie americkej demokracie, ale nesie aj niektoré obmedzenia dediny, ktoré sa prejavujú v povojnových románoch – všetko je na dosah ruky, zaťažené klebetami a dedinskou politikou. Hoci v polovici storočia sa univerzitný areál rozširoval, väčšina románov sa stále vo veľkej miere prikláňala k pôvodnému obrazu akademickej dediny (obce), uzavretej vo vlastnej komunite“ (Williams 2012: 567).

Iné sú dejiny univerzity v strednej Európe. Spomedzi slovanských krajín sa len málo z nich môže pochváliť stredovekou univerzitou a jej kampusom (Jagelovská univerzita v Krakove a Karlova univerzita v Prahe). Ďalšie univerzity začali v stredovýchodnej Európe vznikať oveľa neskôr (Academia Istropolitana v Bratislave založená v roku 1465, Ostrožská akadémia na Ukrajine v roku 1576), ich stavebná štruktúra nemohla nadväzovať na stredovekých predchodcov a svoj areál nemohli uzavrieť univerzitnými múrmi. Dominantný model univerzity nie je preto v skúmaných prózach priamo odvoditeľný z modelu stredovekej univerzity. Napriek tomu, v stredoeurópskej univerzitnej próze možno tiež nájsť motív kláštora alebo kňazského seminára, ku ktorému sa dej vzťahuje alebo v ktorom sa odohráva, a ktorý svojou prítomnosťou podčiarkuje uzavretosť univerzitnej komunity. V každom prípade, nadväzujúc na myšlienku Mortimera R. Proctora (1957), môžeme konštatovať, že pre interpretáciu univerzitnej prózy sú dejiny univerzity rovnako podstatné ako dejiny literatúry a ich vzťah k dejinám národa, ktorého sa týkajú, a k národnému jazyku, v ktorom sú písané. V prípade areálu stredo-východnej Európy túto úlohu komplikujú zvláštne historické okolnosti a často sa meniace hranice štátov, čo zároveň podčiarkuje potenciál takto rám-covaného výskumu.

Termín „univerzitný román“ má v angličtine niekoľko synonym, ktoré literárni vedci môžu využiť pri akcentovaní miernych odlišností. David Lodge (* 1935), prominentný britský spisovateľ tradične spájaný s týmto žánrom, označuje „campus novel“ ako román, v ktorom sa „dej odohráva hlavne na vysokej škole alebo univerzite a ktorý sa zaoberá najmä životom univerzitných profesorov a začínajúcich učiteľov [...] a v menšej miere ich študentov“ (Lodge 2006 [online]). Pritom Lodge poznamenáva, že v angličtine sa latinské slovo „campus“ (pole) na označenie univerzitného kampusu používa od päťdesiatych rokov 20. storočia a prichádza z Ameriky, kde sa používa častejšie.

J. J. Williams rozlišuje dva žánre textov o univerzitnom prostredí: „campus novels“, ktoré sa sústreďujú na život študentov, a „academic novels“, ktoré sa zaoberajú profesormi, pričom dej sa nemusí odohrávať len na univerzitnej pôde (Williams 2012: 561-562). Merritt Moseley považuje termín „academic novel“ za viac inkluzívny, keďže v Amerike sa rozlišujú vysokoškolské inštitúcie ako „college“ a „univerzita“, pričom termín „campus novel“ je vhodný skôr pre prózu sústredenú na život študentov (Moseley 2007: viii). Slovanské jazyky a školský systém etablovaný v ich priestore umožňujú použitie termínu „univerzitný román“ bez špeciálneho rozlišovania profesorského či študentského príbehu, čo však neznamená, že v slovanských literatúrach sa nevyskytujú aj iné alternatívne termíny ako „kampusová próza“, „akademický román“ a podobne. Skôr to naznačuje, že v slavistickom literárnovednom uvažovaní sa ešte len začína diskusia o terminológii a taxonómii univerzitnej prózy.

Anglofónna literárna veda už medzitým prešla niekoľkými etapami interpretácie žánru univerzitného románu. John Schellenberger rozlišuje štyri typy prítomné v súčasnej britskej univerzitnej próze: 1. „university-comic“ je zakorenený v študentskom modeli z Oxfordu 19. storočia, 2. vážnejší opis skúseností vzdelávania sa v Oxforde, 3. univerzitná detektívka a napokon ešte 4. román rozčarovania z univerzity typu *redbrick* (the novel of redbrick disillusionment) (citované podľa Carter 1990: 19). Ian Carter tvrdí, že všetky britské univerzitné

466 romány by sa dali rozdeliť na tri skupiny textov o tom, „ako dospievajú študenti Oxfordu (obvykle) alebo Cambridge, ako doni [to jest profesori – poznámka O. B.] z Oxfordu (obvykle) alebo Cambridge boli fyzicky alebo profesionálne zranení, vyrovnávajú sa s tým, aby neskoršie vládli vo vlastnej, college, aký prehnitý je život študenta alebo profesora mimo Oxfordu alebo Cambridge“ (Carter 1990: 15).

M. Moseley ponúka v práci *Akademický román. Nové a klasické eseje* (The Academic Novel: New and Classic Essays, 2007) rozšírenejšiu taxonómiu anglofónneho univerzitného románu, deliac texty na štyri základné skupiny (študenti, administratíva, profesori, žánrové podtypy) a ich poddruhy. V žánrových podtypoch rozlišuje detektívku, science fiction a satiru, ktorú ďalej delí na satiru na profesorov, satiru na podmienky, ktoré oslabujú vysokoškolské vzdelávanie a akademické slobody, satiru na syndróm „publish-or-perish“ (publikuj alebo zomri) a satiru na politické prostredie (Moseley 2007: 110–113). Satira, ktorá preniká celým textom, je teda základnou zložkou anglo-americkej univerzitnej prózy. Podobne Bruce Robbins považuje satiru za samozrejmu súčasť žánru už od čias románu Kinsleya Amisa (1922 – 1995) *Šťastný Jim* (Lucky Jim, 1954) až do súčasnosti (Robbins 2008: 249). Naopak, stredoeurópska univerzitná próza evidentne nepovažuje satiru za podstatnú podmienku, hoci sa od nej neodvracia. Podľa M. Moseleya je to ukotvené v inom postoji k univerzite, ktorý je vo východnej Európe podstatne vážnejší ako v Amerike (Moseley 2014: 56).

Podľa Ludmiły Gruszevskej-Blaim (2012) sa univerzitný román vyznačuje šiestimi základnými charakteristikami. Sú to: 1. akademický charakter miesta a atmosféry (aj keď je „akademickosť“ zúžená len na priestor profesorskej domácej pracovne alebo univerzitného baru); 2. čas meraný podľa plynutia letných a zimných semestrov, po sebe nasledujúcich rokov štúdia alebo období zamestnania; 3. akademický typ postáv, dejových konfliktov a udalostí; 4. prítomný akademický hodnotový systém (systémy), napríklad iný pre študentov, iný pre vyučujúcich; 5. diskurz nasýtený prvkami študentského slangu alebo vedeckej terminológie, úryvkami z prednášok, akademických prác (názvy dizertačných prác, diskusie o témach publikácií a podobne), recenzií, vedeckých polemik; 6. prvky viac alebo menej špecifikovanej „filozofie“ učenia, vyučovania a štúdia (Gruszevska-Blaim 2012: 26).

Hoci študenti sú zastúpení obvykle ako dominantná skupina protagonistov univerzitných románov, literárni vedci sa viac zaoberajú modelom protagonistu profesora. Ten je často modelovaný podľa postavy Jima Dixona z už spomínaného románu K. Amisa *Šťastný Jim*, teda ako mladý muž zobrazovaný satiricky, protagonista sa rozhoduje medzi duchovným životom a túžbami, pritom bojuje za udržanie postavenia na univerzite, a katedra, na ktorej pôsobí, je vykreslená ako priestor, kde sa intriguje a politikárči (Dalton-Brown 2008: 591–592).

I keď stredoeurópska univerzitná próza v súčasnej fáze svojho vývinu ponúka širšiu paletu postáv, za spoločné črty postavy profesora možno uviesť nasledujúce: 1. zvyčajne ide o zrelého muža (nie mladého človeka a začínajúceho vyučujúceho), on i vedľajšie postavy sú občas karikované; 2. profesora netrápi dilemma, či má inštitúciu opustiť, namiesto toho v nej za každú cenu vytrvá, prípadne ho prepustia bez jeho vlastného pričinenia; 3. dej sa neobmedzuje len na jeden akademický rok (môže zobrazovať aj celý život); 4. primárnym dejiskom románu

Univerzitná satira v literatúrach strednej a východnej Európy

Ak za hlavnú črtu univerzitnej prózy budeme považovať satiru, zistíme, že v skúmaných slovanských literatúrach nie je veľa románov, ktoré by zobrazovali univerzitný život jej prostriedkami. Ide skôr o ojedinelé príklady, ktoré však odhaľujú tendencie kultúrneho života krajín strednej a východnej Európy.

Ostrá satira sa objavuje v slovenských románoch Mareka Vadasa a Ema-na Erdélyiho *Univerzita* (1996) a Olivera Bakoša *Katedra paupológie* (2001), čo je reakciou na politické zmeny v spoločnosti koncom osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia. Kým prvú knihu charakterizuje séria fragmentov o študentskom živote zodpovedajúca vedomostiam študenta-narátora, ktoré symbolicky zobrazujú fragmentáciu postmodernej reality začiatkom deväťdesiatych rokov, druhá predstavuje uzavretú akademickú spoločnosť profesorov, ktorí, hoci tiež žijú v tej istej postmodernej fragmentovanej realite po zmene politického režimu v Československu, využívajú všetky prístupné zdroje, aby prežili a vyhovelí novým požiadavkám spoločnosti. Ďalším satirickým spracovaním témy univerzity v časoch krízy je román *Vivat, akadémia, zbohom, Čechov* (2023) od Jozefa Puškáša.

Podľa Janice Rossen, „akademický život vyvoláva trpkú rivalitu a ctižiadostivosť v prebiehajúcej súťaži o moc v rámci vysokoškolskej komunity“ (Rossen 1993: 120), preto sa téma boja o moc v univerzitnej próze často vyskytuje. Klasickým v tomto zmysle je román *Majstri* (The Masters, 1951) od Charlesa Percyho Snowa (1905 – 1980), ktorý sa považuje za prototyp akademického románu v anglickej literatúre. Bakošov román stvárňuje ako centrálny práve tento motív boja o moc, ale robí to s nelútostnou satirou typickou aj pre neskoršie univerzitné romány. V *Katedre paupológie* sa dej odohráva na jednej z bratislavských univerzít, na bývalej katedre marxizmu-leninizmu, teraz premenovanej na katedru „paupológie“, ktorú aktéri chápú ako „širšie ponímanú náuku o spočenstve chudobných, lebo týmto pojmom sa hocikedy mohol nahradiť pojem proletariátu“ (Bakoš 2001: 7). Tento nový odbor založila „presvedčená marxistka Běžová“, ktorá „pod vplyvom revolučných udalostí roku 1989 a v neistote panujúcich pomerov sa rozhodla, že bude veriť v Boha“ (Bakoš 2001: 5). Sľubná perspektíva nového odboru však umožní docentke Ondolákovej rozpútať vojnu o stoličku vedúcej katedry, ktorú obsadila docentka Běžová.

O. Bakoš zobrazuje katedru, na ktorej pôsobia len ženy, ako uzavretý priestor existujúci prakticky izolovane od celej univerzity, ktorý je izolovaný aj časovo. Avšak boj o moc a o stoličku vedúcej tu dosahuje epické rozmery. Nejde o poctivé voľby, ale o uchopenie moci pomocou veľkej intrigy. V jednom z rozhovorov O. Bakoš uviedol, že vysoké zastúpenie žien vo vzdelávacom systéme a jeho hlbokú krízu považuje za úzko spojené veci, preto ženské postavy v románe stelesňujú práve tento problém (Bakoš 2003: 16). Symbolická je aj postava študenta Sliepku, ktorý „mal jednu výraznú vlastnosť vrodenu a jednu vypestovanú. Vrodená mu bola zvedavosť, vypestované boli neobyčajné analytické schopnosti, ktoré sa blížili k tým, aké mal Sherlock Holmes. Sliepku vedel „prečítať“ ľudí“ (Bakoš 2001: 27), no dal sa zmanipulovať docentke Ondolákovej a zapojil sa do mocenského

468 konfliktu. Pritom, v čase spoločenských zmien a reformy univerzity, bol boj docentky Ondolákovej fakticky o ničom, išlo len o osobné ambície a zlozvyky.

Ukrajinská spisovateľka Daryna Berezina (* 1982) sa v románe *Fakulta* (Fakultet, 2017) zaoberá neskorším obdobím, ale jej kniha sa štrukturálne podobá na *Katedru paupológie*, keďže predstavuje galériu portrétov profesoriek na katedre anglistiky. Na rozdiel od boja o moc a funkciu tu ide o hlasovanie a vylúčenie mladej, talentovanej a úspešnej doktorandky a vyučujúcej, ktorá má rada svoju prácu a je obľúbená aj medzi študentami, no je odmietaná kolegami pre svoju inakosť (Kylynych 2023: 147-148). Ostať znamená stať sa slabou, zastrašenou, skorumpovanou a neiniciatívnou slúžkou vedúcej a znášať takýto život ako isté privilegium. Román písaný ženou symptomaticky získava väčšiu váhu i v priestore širšie chápanej východnej a strednej Európy. Obidva romány sa dajú označiť ako satira voči kolegom (Moseley 2007: 100), z pohľadu genderu však otvárajú tiež možnosť interpretácie obrazu univerzity v kontexte mizogynie a krízy mužskosti.

Od vydania knihy D. Lodgea *Hostujúci profesori* (originálny názov *Changing Places*, 1975) sú hostujúci profesori opakujúcim sa obrazom anglofónnej univerzitnej prózy. Ich prostredníctvom sa dá zoznámiť s novým kampusom, ale aj pozrieť sa na seba inými očami. Stredoeurópska próza eviduje aj niekoľko hostujúcich profesoriek, medzi nimi protagonistku románu ukrajinskej autorky Oksany Zabuzko (* 1960) *Terénny výskum ukrajinského sexu* (Polovi doslidžennja z ukrajinckoho seksu, 1996). Román je dobre známy v ukrajinskej literárnej vede a aj v zahraničí ako prvý ukrajinský feministický román, pritom v kontexte univerzitnej prózy sa stal predmetom výskumu len teraz (Moseley 2024).

Naproti tomu román poľského spisovateľa Wita Szostaka (* 1976, vlastným menom Dobrosław Kot) *Sto dni bez slnka* (Sto dni bez słońca, 2014) o poľskom hostujúcom profesorovi na vymyslenom ostrove Finneganov v ďalekom Írsku je známy ako výnimočný príklad poľského univerzitného románu (jeho analýzu ponúka Sidowska 2015). Hoci zobrazenie akademického prostredia nebolo podľa slov autora cieľom (Filip 2014), román sa sústreďuje na uzavretý svet írskej college, a preto opakuje klasické príklady anglickej univerzitnej prózy. Jan Potkański ho však číta ako satiru na reformy poľskej vedy z rokov 2007–2013 zo strany vtedajšej ministerky vedy a vyššieho vzdelávania Barbary Kurdyckej (Potkański 2023: 78).

Protagonistom románu W. Szostaka je štyridsiatnik Lesław Srebroń, štipendista na St. Brendan College na Finneganských ostrovoch, kde sa ocitol omylom, keďže v prihláške do programu učiteľskej mobility uviedol Oxford. Musí učiť štyri hodiny týždenne a zúčastňovať sa na univerzitnom živote. Píše monografiu o Filipovi Włócznikovi, poľskom virtuálnom sci-fi spisovateľovi, evidentne len fiktívnom, ktorý posielala Lesławovi svoje knihy e-mailom a Lesław ich okamžite spracováva ako prvý recenzent a literárny kritik. Dúfa, že jeho skromná monografia urobí veľkú revolúciu v humanitných vedách. O týchto románoch plánuje učiť aj írskych študentov, hoci nie sú preložené do angličtiny. Svet poľskej vedy, z ktorého prichádza, berie ako malý a dusivý. Naopak, St. Brendan College na Finneganských ostrovoch vidí ako ideálne miesto, z ktorého sa má iniciovať prebudenie Európy a on bude jej vodcom. Kolegovia, s ktorými sa často stretáva po vyučovaní na pive, sa stanú apoštolmi, ktorí roznesú toto obrozenie po celom svete, lebo sú nositeľmi pravých hodnôt, vedia hovoriť o vysokej kultúre a nosia tvídové saká. Cíti, že hovorí v mene všetkých a že všetci na ostrove a v kampuse

ho v tomto podporujú. Preto ide kandidovať na funkciu nového dekana, aby svoju víziu mohol realizovať. Jeho poľský kolega Marcin Swoboda sa ho pokúša zbaviť idealizovaného pohľadu na St. Brendan College a korigovať aj Srebroňovu predstavu o jeho pozícii na nej, avšak neúspešne. Srebroň ako Don Quijote kandiduje, vo voľbách prehráva a urazený naivitou kolegov odcestuje domov, aby hľadal iné miesto pre svoju misiu druhého obrodzenia Európy. V čase, keď je Srebroň nadšený a plný nádeje a viery v budúcnosť univerzity a humanitných vied, Marcin Swoboda sa javí ako jeho sarkastický protiklad. Kríza univerzitného vzdelania však zasahuje už nielen jeden stredoeurópsky areál, ale celú Európu, kde všetci strácajú vieru v človeka definovaného renesančnými hodnotami.

Satira a detektívka v stredoeurópskej univerzitnej próze

Elaine Showalter v monografii *Fakultné veže. Akademický román a jeho nespokojenci* (Towers: The Academic Novel and Its Discontents, 2005) tvrdí, že so satirou sa dobre prepája detektívka, pretože „je zábavnejšie vykresliť svojho nepriateľa, ktorý je zbitý, alebo sa pokúsi o vraždu, ako sa pokúsiť napísať empatický životný príbeh“ (Showalter 2005: 52). Takýto osobný prístup nadväzuje na dominantné tendencie v žánrovom vývine súčasnej detektívky, ktorá vykazuje vysokú schopnosť generických modifikácií. V poľskej literárnej vede tento koncept, ktorý zaviedol Robert Ostaszewski, je známy ako „detektívka plus“ (Ostaszewski 2011: 92). Diela vystavané podľa tohto konceptu spôsobili, že príbeh o zločine a treste prestal byť primárne zdrojom zábavy a premenil sa na jazyk spoločenského diskurzu (Mazurkiewicz 2022: 3). Prepojenie románu o vysokoškólakoch s polyvalentnou detektívkou umožňuje písať o vyššom vzdelávaní v rámci širšieho spoločenského diskurzu, a tak pritiahnúť pozornosť k situácii univerzít v súčasnom svete. Univerzitné detektívky sú podľa M. Moseleyho založené na protiklade medzi vysokoškolskými hodnotami (tolerancia, miernosť, urovnávanie sporov prostredníctvom diskusie namiesto násilia) a vraždou v centre deja; navyše, profesori sú dobrí detektívi (Moseley 2007: 109). Podľa Elžbiety Perkowskej-Hawlik, ktorá vo svojej monografii *The Contemporary Academic Mystery Novel: A Study in Genre* (2021) analyzuje daný žáner v angličtine, román sa v tomto prípade stáva produktívnym médiom a čitatelia sa z neho dozvedajú o problémoch, ktorým v dnešnej dobe čelia vysoké školy.

Charakteristickou zložkou univerzitných detektívok literatúr strednej a východnej Európy je však ich častejšie zakotvenie v historickom období nedávnej minulosti, nie v súčasnosti. Situované v nedávnej minulosti a písané s veľkým nádychom irónie a občas aj ostrej satiry sú napríklad ukrajinská detektívka *Pomsta prvotlačiarja* (Pomsta peršodrukarja, 2008) od Stanislava Rosoveckého (1945 – 2022) a *Univerzita* (2014) od českého autora Jiřího Fantu (*1938). Obe dve sa sústreďujú na moment politických zmien, ktoré do Československa priniesla „perestrojka“ koncom osemdesiatych rokov 20. storočia a na Ukrajinu rozpad Sovietskeho zväzu v roku 1991.

Dej románu J. Fantu *Univerzita* sa odohráva v osemdesiatych rokoch, keď v Sovietskom zväze začínajú ekonomické reformy. Je symbolické, že dej je zasadený na Katedru makroekónómie na Fakulte sociálnych vied v hlavnom meste Československa. Próza nemá jedného protagonistu, ale dominuje v nej niekoľko postáv, ktoré v rôznej miere dopĺňajú obraz českej univerzity. Napríklad doktor

470 Mleta je postavou, ktorá je najviac prepojená s postavami aj mimo univerzity; cez jeho perspektívu je čitateľ informovaný o zmenách, ktoré sa na univerzite pripravujú. O zmenách dekan fakulty informuje takto: „Budeme muset zmeniť náplň výuky a pripraviť nové materiály pro studenty. Je toho hodně. Řada z vás se bude muset přeškolit. Něco tady necháme. Je demokracie a jsme na akademické půdě“ (Fanta 2014 [online]). Dekan, Mletom prezývaný „dedko“, tiež oznamuje, že sa budú konať voľby dekana a on kandidovať nebude. Preto na fakulte začína boj o moc a funkciu dekana. Mleta tieto zmeny vníma ako možnosť zlepšiť svoju finančnú aj sociálnu situáciu, preto sa pokúša kandidovať na dekana fakulty, dopísať habilitačnú prácu, podnikáť mimo univerzity, vymeniť milenkú a pri tom všetkom ešte vyučovať.

Prestavba nie je možná bez európskej integrácie, preto na univerzite vzniká Stredoeurópske centrum, do ktorého prejdú dekan fakulty Ostroň, docent Franta Turn, doktor Mleta a profesor Alexandr Alexandrovič Mravskij z Moskvy, bez ktorého by nebol tím medzinárodný. Profesor Mravskij je v texte vykreslený ako stariec, svojím vekom symbolizuje neschopnosť zmeny. Jeho obraz je utváraný s výnimočnou iróniou a jeho príbehy v Prahe sú komické takisto ako príbehy Turna a Ostroňa v Moskve. Preto neprekvapuje, keď sa na konci príbehu čitateľ dozvedá, že táto skupinka kamarátov so spomienkami na Moskvu skrachuje nielen vo svojom medzinárodnom pláne grantovej podpory, ale aj v podnikaní v betonárke. Mleta, ktorý sa zapletie do aféry, počítajúc s podporou dekana Ostroňa pri kandidovaní vo voľbách, tiež takmer všetko stratí. Náhoda ho však zachráni a na svoje potešenie sa zbaví starej milenký a získa novú. Vo voľbách Ostroň podporí nenápadného Plišku, ktorý bol informátorom Štátnej bezpečnosti.

Univerzita v románe J. Fantu je ukázaná ako miesto, kde si starý systém neviditeľne udržiava moc, kde funguje tieňová vláda komunistickej strany, zmeny v „náplni výuky“ prinášajú so sebou aj paralelné kádrové zmeny. Ľudia sú prepúšťaní pre znížený rozpočet a profesori sa snažia založiť podnikateľské firmy mimo univerzity, čo im však nevychádza až tak dobre. Irónia až satira sa týka všetkého, čo je spájané s reprezentáciou komunistického režimu v Československu a s ochotou profesorov mu vyhovieť, no týka sa aj zmien ponúkaných novým režimom.

Stratený vedecký potenciál a neschopnosť rýchlo sa preorientovať na dobovo relevantné podnikanie sú charakteristické aj pre Šalva Bulatoviča Bukvianiho z Lvova, protagonistu románu *Pomsta prvotlačiaru* od S. Rosoveckého. Bukviani sa ocitá stratený v nových okolnostiach, ktoré ho vzdávajú od nudného, ale predvídateľného života vedeckého pracovníka v Múzeu knihtlače pomenovaného podľa Ivana Fedorova (1510 – 1583), „sovietskeho Gutenberga“. Jeho túžba po statuse predstaviteľa „ľvovskej elity“ predpokladá aj zamestnanie na Lvovskej univerzite, čo Bukviani zatiaľ realizuje len na polovičný úväzok ako školiteľ doktorandskej práce. Aby sa tam udržal, píše záverečné správy namiesto doktorandky Larisy, ktorá je aj jeho milenkou. Politická klíma v roku 1991 a vyhlásenie nezávislosti Ukrajiny ohrozujú jeho životný plán. Zapletie sa do toho aj mysticismus spôsobený rozkopaním hrobu I. Fedorova, ktorý sa zobudí a sleduje život skupinky pracovníkov svojho múzea. Avšak keď sa Fedorovov duch unaví, zaspí a sníva o svojom ozajstnom živote v 15. storočí. Román má teda dve dejové línie, vďaka ktorým sa pokus Ukrajiny získať nezávislosť v roku 1991 dostáva do kontrastu s pokusmi

z predchádzajúcich historických období – jedným z nich bol koniec 15. storočia, keď väčšia časť dnešnej Ukrajiny bola pod vládou Konstantyna Vasyľa Ostrožského.

V novej situácii všetko, čo bolo predtým hodnotené ako cenné – teda ako historické a kultúrne dedičstvo spojené s kníhtlačou v západno-ukrajinských oblastiach a s menom I. Fedorova –, bude brané len ako vnútené sovietskou propagandou a nepotrebné pre národnú budúcnosť nezávislej Ukrajiny. Bukviani, ktorý sa rozhodne toto dedičstvo brániť, stratí podporu kolektívu múzea a aby si udržal prácu, musí sa rozhodnúť, či za peniaze, ako ghostwriter, napíše doktorskú prácu pre sekretárku (svoju bývalú a teraz už riaditeľovu milenkú) a habilitačnú prácu pre riaditeľa. Bukviani sa rozhodne riaditeľa zabiť, to mu ale nedovolí vykonať duch Fedorova. Život rešpektovaného Gruzínca usilujúceho sa zachrániť ukrajinské kultúrne dedičstvo pred Ukrajincami sa dramaticky zmení v chaos politických zmien a nič mu už nesľubuje ani slávnu kariéru sovietskeho profesora, ani súkromné šťastie, ani prácu na Lvovskej univerzite na plný úväzok. Ostrá satira v románe je vyhradená hlavne pre túto dejovú líniu, zobrazujúcu akademický svet na Ukrajine v čase rozpadu Sovietskeho zväzu, keď výmena kabátov pre potreby novej ideológie bola prirýchla a znamenala opustenie všetkých vedeckých zásad. Spolu s akademickým svetom rozpadajúceho sa Sovietskeho zväzu satira cieľi aj na ukrajinskú inteligenciu, ktorá nebola pripravená na dejinami poskytnutú šancu na samostatnosť – politickú i kultúrnu.

Obraz I. Fedorova je hlboko symbolický. Fedorov bol kníhtlačiarom prvého prekladu Biblie do cirkevného slovanského jazyka v Ostrohu v roku 1581, ktorý je známy ako Ostrožská Biblia. Od roku 1991 na ňu prisahá prezident Ukrajiny pri svojej inaugurácii. V deväťdesiatych rokoch 20. storočia Fedorovovo meno zmizlo z verejného priestoru a kultúrneho diskurzu a v roku 2003 UNESCO oficiálne, na žiadosť Ruskej federácie, odobralo Fedorovovi čestný titul prvého kníhtlačiar. Z perspektívy času by sa dalo povedať, že satira nielen odhaľuje „chorú dušu“ ukrajinského intelektuála zo začiatku deväťdesiatych rokov (Andryczyk 2012), ale aj naivnosť a falošný pocit bezpečnosti u akademikov, ich neschopnosť zachrániť kultúrne dedičstvo a pripraviť kultúrnu politiku pre novú krajinu. Podobne ako v prípade románu W. Szostaka sa pozornosť z jednotlivcej univerzity rozširuje na celú krajinu.

Poľská historická univerzitná detektívka

Podľa Zofje Tarajlo-Lipowskej, poľskej bohemistky a autorky detektívky *Smrť dekanu: v studni zlých emócií* (Śmierć dziekana: w studni złych emocji, 2014), a Anny Bińkowskej, autorky detektívky *Tu sa nezabíja* (Tu się nie zabija, 2017), vznikajú problémy, ktorým v dnešnej dobe čelia vysoké školy, z premeny vedeckej univerzity známej z 19. storočia na komerčnú univerzitu, ktorá si má zarobiť sama na seba. Dnešná univerzita má rýchlo produkovať vedecké práce a zaistiť si aj vysoký počet študentov, no k dispozícii má len príliš málo peňazí. Preto dochádza k plagiátorstvu, vydieraniu, zarábaniu na fiktívnych dokumentoch a všetko sa deje nielen s cieľom zlepšiť finančný stav inštitúcie a zachrániť fungovanie fakulty. Pritom sa však dekan stane malým tyranom, ktorého sa nedá nezabiť.

V českých univerzitných detektívkach *Modré stíny* (2013) od Michala Sýkoru (* 1971) a *Univerzita* (2014) od J. Fantu sa kladie akcent na starý, ešte z čias komunizmu prežívajúci univerzitný personál, pracujúci buď v administrácii (dalo

472 by sa povedať v tieni), alebo zastávajúci vedúce pozície vo vedení univerzity, a tým pádom intrigujúci a povolujujú špinavé a univerzitu kompromitujúce kšefty. V týchto detektívkach univerzita vystupuje už nie ako uzavretý priestor vedy oddelený od sveta, ale ako priestor nútený samostatne sa vysporiadať so všetkými vonkajšími problémami a výzvami, čoho však evidentne nie je schopná.

V poľskej univerzitnej detektívke osobitnú skupinu tvoria texty, v ktorých hlavnou postavou sú doktorandi ako amatérski detektívi. Dej sa v nich odohráva v súčasnosti, ale evokuje záujem o medzivojnové a vojnové obdobie 20. storočia z perspektívy lokálnej histórie. V centre trilógie pseudonymom krytého Tobiasza W. Lipného – *Baroko* (Barocco, 2007), *Kurlandská stopa* (Kurlandzki trop, 2007) a *Bruselská misia* (Brukselska misja, 2008) – je Karol, doktorand v odbore dejiny umenia, ktorý sa snaží objasniť vraždu svojho škooliteľa a viaceré krádeže barokových obrazov a iných umeleckých predmetov, ktoré odcudzili ešte nacisti počas druhej svetovej vojny. Univerzita je zobrazená ako obdivuhodné miesto, kde vzťah medzi profesormi a doktorandmi je postavený na vedeckom výskume a kooperácii a ich práca je rešpektovaná spoločnosťou. Trilógia však má i črty špiónážneho románu so silnou milostnou zápletkou, vďaka čomu miestami inklinuje k dobrodružným príbehom typu Indiana Jones či James Bond (najmä v milostnej línii). Dej sa odohráva vo Vroclave a okolí a vyšetrovanie evokuje predvojnové a povojnové dejiny mesta.

S Vroclavom je spojený aj cyklus detektívnych príbehov o detektívovi Eberhardovi Mockovi, ktorých autorom je Marek Krajewski (* 1966). Jeden z nich – *Mock. Duel* (Mock. Pojedynek, 2018) – sa odohráva na Vroclavskej univerzite začiatkom 20. storočia. Detektívka *Dom tajomstiev* (Dom sekretów, 2020) od Natalie Bieniek sa odohráva v súčasnej Lodži, ale vďaka doktorandke Dorote Wiesniewskej, ktorá sa zapojí do vyšetrovania vraždy spred päťdesiatich rokov, čitateľ prechádza dejinami mesta už od konca 19. storočia, keď sa stalo industriálnym centrom ruského impéria, ale aj unikátnym prostredím štyroch kultúr (poľskej, židovskej, nemeckej a ruskej). Vyšetrovanie odkrýva históriu priateľstva štyroch dievčat z jedného lodžského dvora, charakteristickej mestskej zástavby v 19. storočí, a čo všetko boli schopné pre priateľstvo obetovať. Dorota zisťuje, že práca v archíve sa jej zide nielen pre akademickú prax, ale dá sa aj prakticky použiť, a odhalený prípad sa stane predmetom doktorskej práce, ktorú už niekoľko rokov nevedela dokončiť.

Žáner detektívky ponúka tiež historickú perspektívu: pohľad na život univerzity a spoločnosti v podobe retro detektívky. V zmysle historickosti univerzitnej detektívky je výnimočná aj poľská univerzitná detektívka tematizujúca dobu zakladania univerzít, ktorá vznikala v rámci osláv ich výročí. Historik a spisovateľ Tadeusz Cegielski (* 1948) takto napísal román *Hlava: Príbeh zimnej noci* (Głowa. Opowieść nocy zimowej, 2016) o založení univerzity vo Varšave, Joanna Jodełka (* 1973) prózu *Rektorský šek* (Rektorski czek, 2019) o založení univerzity v Poznani.

Helen Lefkowitz Horowitz vo svojej knihe o americkej študentskej kultúre tvrdí, že „vysokoškolský život sa zrodil z revolty“ (Lefkowitz Horowitz 1987: 42). To môže platiť aj o študentskom živote zobrazenom v Cegielského knihe *Hlava* a v knihe J. Jodełkovej *Rektorský šek*. Historický kontext je tu však iný. Vzbura študentov amerických univerzít bola namierená proti „spojenej autorite vysokoškolských profesorov a rektorov“, cieľom mala byť zmena obsahu vysokoškolského

vzdelávania, ktoré v tom čase nadväzovalo na tradíciu stredovekej univerzity. Nakoniec americké univerzity ustúpili a začiatkom 19. storočia sa učebné osnovy namiesto pokusov vysvetliť Božiu vôľu začali venovať problémom ľudí. Program rebelujúcich poľských študentov vychádzal z koloniálneho postavenia ich krajiny. Začiatkom dvadsiatych rokov 19. storočia, teda v čase, keď sa odohráva dej Cegielského knihy, prešlo Poľsko tromi deleniami a jeho územie si prisvojili tri európske impériá: Rusko, Prusko a Rakúsko. Za týchto okolností sa existencia a život univerzity zakladajú a rozvíjajú podľa politických preferencií cisárov a panovníkov. Tento kontext je pre pochopenie poľskej študentskej kultúry, ktorú T. Cegielski rekonštruje vo svojom románe, mimoriadne dôležitý.

Z hľadiska žánru je *Hlava* historickou detektívkou, ktorej dej sa odohráva vo Varšave niekoľko rokov po založení Kráľovskej univerzity. Pri vyšetrovaní prípadu bezhlavej mŕtvolky nájdennej v zákulisi divadla zohráva univerzitná komunita kľúčovú úlohu, a to nielen ako terč politickej provokácie organizovanej ruskými úradmi, ale aj ako aktér odhalenia zločinu a sprisahania. Politickú moc rebelujúcich študentov ukazuje T. Cegielski prostredníctvom napätia medzi akademickou obcou a úradmi, ktoré sa prejavuje počas premiéry tragédie *Żołkiewski v Tutore* (Żołkiewski pod Cecorą). Hra opisuje porážku hajtmana Żółkiewského v bitke pri Tutore (historický názov Cecorą) v dnešnom Moldavsku počas poľsko-osmanskej vojny (1620 – 1621) a zároveň pripomína jedno z jeho najväčších víťazstiev, dobytie Moskvy a zajatie cára Vasilija Šujského v roku 1610 počas rusko-poľskej vojny. V roku 1820 vyvolala táto divadelná hra u študentov sediacych v publiku výbuch vlasteneckého cítenia, hoci bolo na predstavení prítomné ruské veľkoknieža a poľský miestokráľ Konstantin Romanov. Fakt, ako rýchlo boli po reakcii študentov na predstavenie zavedené obmedzenia a tresty voči univerzitnej komunite, vypovedá o tom, za akú hrozbu pokladali úrady prípadnú študentskú vzburu. Ruské úrady sa zámerne pokúsili prebudiť v študentoch vlastenecké cítenie a využiť ich mladícky zápal. Na druhý deň po predstavení si rektora Szweykowského zavolať predseda Štátnej komisie pre náboženské záležitosti a verejné vzdelávanie, aby ho informoval, že študenti a profesori budú odteraz pod prísny dohľadom, začnú nosiť uniformy, aby ich bolo mimo priestorov univerzity ľahké rozoznať, špeciálne určení inšpektori budú sledovať všetky študentské záležitosti a dohliadať aj na obsah výučby profesorov. Zdá sa, že to, čo chráni univerzitnú komunitu v *Hlave*, je odbornosť, oddanosť spoločnej veci a náležité znalosti akademických disciplín (konkrétne anatómie, z ktorej sa vyvinulo súdne lekárstvo). Univerzitní profesori a študenti (Mikolaj Obrycki, Adam Rytł) sa spoja v úsilí vyriešiť spomínaný prípad a podarí sa im to, čím ochránia svoju univerzitu, mesto a možno aj krajinu pred represiami.

Podobný príbeh o založení Piastovskej univerzity v čase vzniku poľského štátu v roku 1919 opisuje román J. Jodełkovej. Jej „romantická detektívka“ (poľsky romans kryminalny) *Rektorský šek* ukazuje univerzitné spoločenstvo cez spomienky Jána Kantyho, sluhu rektora Świącického, tvoriace jednu z dvoch dejových línií románu. Druhá dejová línia, zasadená do súčasnosti, zrkadlí poľskú spoločnosť spreď sto rokov. Hoci rozprávač v debovej línii z roku 1918 obdivuje predovšetkým zakladateľa prvej poľskej univerzity v nemeckom zábore, v centre jeho pozornosti je život emancipovaných študentiek, ktoré pracujú ako dobrovoľné zdravotné sestry alebo ako budúce chemičky vykonávajú zložité experimenty, pričom ide

474 o mladé ženy oddané myšlienke štátnej nezávislosti Poľska. V otvorenom boji počas Veľkého poľského povstania v roku 1918 sa nielen študenti, ale aj obyvatelia miest a dedín búria proti nemeckým úradom. Bojujú za poľskú nezávislosť, pričom študentská kultúra sa formuje v úzkej súvislosti s vývojom politického povedomia ľudí.

Bez ohľadu na to, o akú dôležitú vec sa bojuje, študenti v oboch románoch prežívajú aj prvé milostné vzťahy a sklamania. Či už sú tieto zážitky zobrazené ako epizódy v žánri *Bildungsroman* alebo univerzitného románu, postavy čelia výzvam tradične spájaným so životom na univerzite. V románoch T. Cegielského a J. Jodelkovej postavy formuje ľudsky a občiansky hlavne odolávanie historickým a politickým výzvam. V oboch románoch sú kľúčovou a neoddeliteľnou súčasťou univerzitnej kultúry hodnoty študentskej komunity, ktoré sú rovnaké ako hodnoty profesorov, to jest charakterizuje ich zmysel pre vlastenectvo, komunitu a vzájomnú podporu, ako aj akademický výskum a excelentnosť, a to napriek historickým okolnostiam ovplyvňujúcim akademickú slobodu univerzity. Z dnešného pohľadu takého vykreslenie univerzitnej komunity pôsobí nostalgicky, cítiť v ňom snahu o návrat k dávno strateným hodnotám, hoci kritika ich straty je šikovne skrytá za napínavými a zábavnými zvratmi detektívnej zápletky.

Zdá sa, že tento druh univerzitného románu má svoje korene v poľskej literatúre 19. storočia, konkrétne v románe *Do światła!* (1887), ktorý jeho autor Wincenty Rapacki (1840–1924) umiestnil do 15. storočia. Hovorí o škandále odohrávajúcom sa v priebehu prvých rokov po založení krakovskej univerzity, ktorý vyvolal prvé pogromy voči Židom v meste. Keďže prístup k vzdelaniu na univerzite mali len muži, mladá žena sa preobliekla za muža, aby mohla ísť študovať. V tom jej pomohol Žid, ktorý takisto ako ona nemal na univerzitu povolený vstup, no veril, že vďaka vzdelaniu by sa dala táto situácia v budúcnosti zmeniť. Svojským súčasným prepracovaním tohto príbehu je historický román v listoch Macieja Hena (* 1955) *Segretario* (2024), čo zase svedčí o popularite témy a nadväzovaní na ňu v poľskej literárnej tradícii.

Akademická metafikcia, biografia a iné dobrodružstvá

Výnimočný fenomén, nielen v slovenskej, ale aj v slovanskej (či stredoeurópskej) univerzitnej próze, predstavuje „akademická trilógia“ Stanislava Rakúsa *Temporálne poznámky* (1993), *Nenapísaný román* (2003) a *Excentrická univerzita* (2008). Podľa Marty Součkovéj je určená pomerne malému okruhu čitateľov, ktorí majú vzťah nielen k fikcii, ale tiež k literárnej vede, „akoby si Rakús vymedzoval svojho poučeného či erudovaného čitateľa“ (Součková 2022: 96). Vladimír Barborík ju označuje za „voľnú novelistickú trilógiu“ (Barborík 2014: 439) a Zoltán Rédey za „svojský typ ‚profesorského‘ či ‚univerzitného románu‘“ (Rédey 2005: 50). V pohľade Mareka Mitku „z celej tejto tradície absorbuje to najlepšie, čo za minimálne polstoročie žánru univerzitného románu ponúkol“ (Mitka 2018: 124–125). K charakteristickým spoločným črtám všetkých troch kníh S. Rakúsa patrí priestor východného Slovenska a v ňom najmä školské a univerzitné prostredie počas komunistického režimu, tiež protagonista (nepraktický intelektuál, spisovateľ zahĺbený do riešenia umeleckých a filozofických problémov v nevelmi prajnom provinčnom prostredí). Sú v nich prítomné aj teoretické reflexie spisovateľskej práce a reflexia fenoménu rozprávania ako hĺbková téma (Passia – Taranenkova 2014: 96–97). Z perspektívy

genológie je to metafikcia, ktorá zahŕňa aj román o umelcovi či spisovateľovi a aj historický či sociálny román, tiež takzvaný kľúčový román (*roman à clef*), ktorý na prvý pohľad rozpráva fiktívny príbeh, ale v skutočnosti obsahuje narážky na reálne osoby a udalosti. Zvolené obdobie aj spôsob, akým je zobrazené, umožňujú daný román vnímať ako špecifické úložisko kolektívnej kultúrnej pamäti. Obraz univerzity tu nie je tvorený jednotlivým príbehom, sústredeným na jednu postavu, ale súbežnými literárnymi fotografiami profesorov a ich činnosti, zachytenými neviditeľným fotografom. Ich krátke osobné príbehy spolu tvoria obraz stratených generácií zotročenej univerzity „unesenej“ strednej Európy.

Otázka spoločného hodnotenia celej generácie ukrajinských vedcov a ich vlastného života, vrátane akademického, je hlavnou témou ďalších dvoch próz: filológ a spisovateľ Anatolij Dnistrovij (* 1974, vlastným menom Anatolij Astafjev) sa ňou zaoberá v knihe *Octomilka nad Kantovou knihou* (Drozofila nad tomom Kanta, 2010) a novinár a spisovateľ Jurij Makarov (* 1955) v knihe *Trištvrté na desať* (Za čtvrt desjate, 2013). Ich protagonisti sú v rôznom veku, ale potreba zhodnotenia sovietskeho vedca (filológa či filozofa) a priznanie si sovietskeho dedičstva ako súčasť vlastnej identity sú podstatné pre ich ďalší život. Rovnako ako u S. Rakusa tu treba hovoriť o režimom zničených životoch a generáciách.

Malou, ale stálou skupinou medzi protagonistami stredoeurópskej univerzitnej prózy sú štipendisti na pobytoch v zahraničí. Akademické výmenné programy možno v 21. storočí považovať za súčasný variant tradičnej „Grand Tour“, teda študijnej cesty do zahraničia, ktorú v 18. storočí zvykli absolvovať klasicky vzdelaní britskí aristokrati. Tradičnou destináciou bolo v tom čase Taliansko, ich cesta mala byť záverečnou etapou vyššieho vzdelávania a mala symbolizovať, že mladý muž definitívne dospel. Po rozpade Sovietskeho zväzu mohli najmä mladí ľudia využívať otvorené hranice a akademické štipendiá. „Výmenní študenti“ sú však špeciálna kategória aj v rámci cudzincov: nie sú ani turisti, ani tuláci; ich prítomnosť miestnych obyvateľov ani neruší, ani neinšpiruje; namiesto toho sú dočasnými návštevníkmi na univerzite, ktorí sú pripravení na dobrodružstvo alebo emigráciu.

Príbeh ukrajinského študenta lekárskej fakulty Andrija Korzuna v románe *Univerzita* (Universitet, 2007) od Ihora Josypiva možno nazvať príbehom o akademickej emigrácii, ale aj prózou v žánri *Bildungsroman* študenta-lekára. V čase, keď Andrij vníma ľvovský lekársky inštitút ako pomerne dobre fungujúcu komunitu odborníkov, americká univerzita mu pripadá ako veľké akvárium, v ktorom sa o ničom nekomunikuje, ale všetci o všetkom vedia. Zotrváť tam sa dá, len keď človek dostane grant. Sám takých študentov emigrantov z celého sveta nazýva „otrokmi novej ríše“, ktorej sú ochotní obetovať všetko. Pokračovaním knihy je román *Kaleidoskop* (Kalejdoskop, 2009), kde je už Andrij vedúcim katedry pediatrie na jednej z najväčších lekárskech univerzít v USA. Tieto dva romány od I. Josypiva možno čítať ako životnú biografiju praktikujúceho lekára, vedca a školiteľa na lekárskej univerzite v USA, ktorý zhodou okolností išiel začiatkom deväťdesiatych rokov na štipendijný pobyt a ostal tam ako emigrant. Jeho životný príbeh nedáva presnú odpoveď, či to bol šťastný život, ale na príklade mladého medika ukazuje rôznorodé a širšie možnosti, ktoré mali po rozpade Sovietskeho zväzu predstavitelia aplikovaných odborov v porovnaní s humanitnými vedcami.

Štipendistky stvárnili vo svojich románoch aj Tania Kalytenko (*Antero*, 2020) a Natalia Tysovska (*Dovolenka v Kyjeve/Kyivski kanikuli*, 2018). Ich hrdinky sa vďaka štipendiu dostanú do zahraničia a po stretnutí s úplne iným (aj akademickým) svetom odkrývajú nové aspekty vlastnej identity. Američanka s Fullbrightovým štipendiom v Kyjeve u N. Tysovskej a Ukrajinka v univerzitnom kampuse v Helsinkách T. Kalytenkovej zažívajú nový priestor, v ktorom nájdu dostatočný odstup od domova, aby mohli pochopiť historické súvislosti, ktoré majú vplyv nielen na ich vlastné bytie, ale aj na súčasnosť ukrajinského národa ako celku.

Pre univerzitnú prózu strednej Európy sú príznačné aj romány o akademickej výmene v rámci programu Erasmus. Poľská autorka Jagoda Grudzień (* 1988) vysiela protagonistku svojho románu *Erasmopeja* (2014) Marcelu do nórského Bergenu a Slovenka Lenka Timeová v knihe *Erasmus. Láska na dobu určitú* (2016) svoju Adrianu do Prahy. „Grand Tour“ pre ne nie je záverečnou etapou štúdia, ale akousi prechodnou epizódou, ktorá má však z hľadiska rozvoja osobnosti prvoradý význam. Líšia sa síce vekom, kultúrnym a národnostným zázemím, obidve však reprezentujú sociálne a humanitné vedy, čo naznačuje možnosť načrtnúť niektoré tendencie v zobrazovaní súčasnej študentskej kultúry v stredo-európskej beletrii. Tieto romány prezentujú úplne odlišné pohľady na skúsenosť s programom Erasmus, podobne však zdôrazňujú zmenu, ktorú tento program prináša v procese dospievania mladých žien. Je zrejmé, že hĺbka problémov a ich umelecká realizácia sú odlišné. Protagonistka L. Timeovej využíva Erasmus ako príležitosť pre nadobudnutie sexuálnej slobody a romantické vzťahy, nie je konfrontovaná s inými aspektmi života a budúceho povolania. Možno to vypovedá o dominantnom patriarchálnom pohľade, ktorý protagonistka nikdy ani nezaregistrovala ako problematický. Erasmus ako spôsob života, ktorý sa v románe často opakuje, potvrdzuje skôr antiintelektuálny a úzkoprýsý spôsob života plný alkoholu a drog než život plný objavovania seba a sveta. J. Grudzień zas prezentuje idealizovanú víziu akademickej výmeny s nádychom príbehu o Popoluške. Odmenou pre jej protagonistku však nie je princ z rozprávky, ale akademická cesta, ktorú si vyberie obohatená o túto skúsenosť. Oba romány ukazujú extrémny v literárnej reprezentácii programu Erasmus.

Podstatne väčšia je skupina textov zameraných na zobrazovanie osobnostného dozrievania a dospievania typického pre *Bildungsroman*. Z poľských diel tohto typu možno uviesť román *Jarná únava* (Wiosenne przesilenie, 2013) od Jerzyho Lesława Ordana (* 1934), zo slovenských próz *Polárny motýľ* (1996) od Václava Pankovčína (1968 – 1999). Obe sa sústreďujú na krátky čas študentského života hrdinu (štyri až päť rokov). Prvky výchovného románu obsahuje tiež slovenský román situovaný do Prahy *Legenda o jazyku* (2018) od Pavla Rankova (* 1964) a ukrajinská próza *Trištvrté na desať* J. Makarova, ale sú len súčasťou väčšieho celku, ktorý by sa dal označiť ako sociálny, psychologický alebo dokonca aj historický román. Väčšina týchto románov je obsahovo ukotvená v minulosti, začínajúc od konca päťdesiatych rokov (z ukrajinskej literatúry tu môžu byť príkladom román J. Makarova a prózy Halyny Babyč *Tiuti*, 2007, a *Profesor Šumejko*, 2011, zo slovenskej Rakúsova *Excentrická univerzita*) alebo šesťdesiatych rokov (ako v ukrajinskom románe *Jura* z roku 2020 od Maryny Hrymchovej či v slovenskom románe P. Rankova *Legenda o jazyku*). Zároveň sa môžu považovať aj za historické rekonštrukcie týchto období písané z odstupu času. To však neznamená, že nemajú na

sebe silnú pečať „nostalgie za krásami a nevysloviteľnými jemnosťami vysokoškolského života“ (Moseley 2007: 100). Ich počet a rôznorodosť len potvrdzujú myšlienku, že univerzitný román sa v súčasnej stredoeurópskej próze vyskytuje v širokom spektre žánrových modifikácií a ako taký si vyžaduje ďalší výskum.

Záver

Analýza vybraných univerzitných románov stredoeurópskych autorov po roku 1989 naznačuje, že paralelné zobrazenie dejín strednej Európy a univerzity ako inštitúcie vysokoškolského vzdelávania je základom a dominantou zobrazovania univerzitného života v slovenskej, českej, poľskej a ukrajinskej literatúre.

Žáner „univerzitného románu“ v literatúrach strednej a východnej Európy možno charakterizovať jeho vysokou hybridnosťou, pričom formy etablované v anglo-amerikej taxonómii, teda *Bildungsroman*, detektívka, satira a metafikcia, sa v ňom krížia s rôznymi druhmi historického románu alebo detektívky, *life review* či dobrodružného románu o študentoch na akademických výmenných pobytoch. Historické univerzitné romány sa sústreďujú na stvárnenie univerzitného života študentov a profesorov v súčasnosti, ale aj vo vzdialenejšej či v bližšej minulosti. Na základe historického obdobia, v ktorom sa odohráva prozaický dej, možno tieto texty klasifikovať nasledovným spôsobom: 1. politické zmeny po druhej svetovej vojne a ich vplyv na akadémiu (päťdesiate roky 20. storočia); 2. univerzita v čase komunizmu (šesťdesiate až osemdesiate roky 20. storočia); 3. univerzita v kontexte politických zmien z konca osemdesiatych a zo začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia (pád Berlínskeho múru, rozpad Sovietskeho zväzu, získanie štátnej nezávislosti); 4. história založenia univerzít v Poľsku; 5. súčasné problémy univerzít (21. storočie). Spolu so zameraním na dejiny regiónu, respektíve Európy sa romány sústreďujú na kolektívnu a kultúrnu pamäť. Častejšie než odkazy k dávnej európskej minulosti sú referencie na udalosti 20. storočia, predovšetkým na obdobie komunizmu.

Okrem toho, že v žánri univerzitného románu možno pomenovať spoločné témy (napríklad satira ako reakcia na politické zmeny), v každej sledovanej národnej literatúre sa objavujú aj také, ktoré sú špecifické len pre jej literárnu alebo kultúrnu tradíciu. K takýmto témam patrí napríklad založenie poľských univerzít, otázka identity a prehodnocovania života ukrajinských profesorov v humanitných vedách, ironické spracovanie obdobia komunizmu v českej literatúre, teoretické reflexie spisovateľskej práce a reflexia fenoménu rozprávania v slovenskej literatúre. Dalo by sa povedať, že stredoeurópski autori a autorky rozširujú svoju tematickú škálu a od kríz akademických a osobných hodnôt na svojich domácich katedrách sa presúvajú do areálu celej Európy, pričom si kladú otázky o schopnosti renesančného človeka pochopiť a transformovať dnešný svet, nie iba školský, no svet ako taký. Zdá sa, že poučený návrat k histórii a aktivácia kultúrnej pamäti sú podľa stredoeurópskych spisovateľov to, čo môže univerzity zachrániť pred úpadkom a stratou zmyslu.

- BABYČ, Halyna, 2007. *Tjuti*. Kyiv: Duliby. ISBN 978-966-8910-37-1.
- BABYČ, Halyna, 2011. *Profesor Šumejko*. Kyiv: Duliby. ISBN 978-966-8910-36-4.
- BAKOŠ, Oliver, 2001. *Katedra paupológie*. Levice: L. C. A. ISBN 80-88897-69-6.
- BAKOŠ, Oliver, 2003. Netušil som, že písanie je také zložité. *Knižná revue*, 6. augusta 2003, s. 16.
- BEREZINA, Daryna, 2017. *Fakultet*. Kiv: Smoloskyp. ISBN 978-617-7173-73-0.
- BIENIEK, Natalia, 2020. *Dom sekretów*. Warszawa: Prószyński i S-ka. ISBN 978-83-8169-320-2.
- BIŃKOWSKA, Anna, 2017. *Tu się nie zabija*. Warszawa: Wydawnictwo W. A. B. – Grupa Wydawnicza Foksal. ISBN 978-832-8037-26-7.
- CEGIELSKI, Tadeusz, 2016. *Głowa. Powieść nocy zimowej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. ISBN 978-832-3523-78-9.
- DNISTROVYJ, Anatolij, 2010. *Drozofila nad tomom Kanta*. L'viv: Piramida. ISBN 978-966-4411-80-3.
- FANTA, Jiří, 2014. *Univerzita*. Praha: Pragoline. ISBN 978-80-86546-57-5.
- GRUDZIEŃ, Jagoda, 2014. *Erasmopeja*. Lublin: Akademicka Oficyna Wydawnicza. ISBN 978-836-1523-16-1.
- HEN, Maciej, 2023. *Segretario*. Kraków: Wydawnictwo Literackie. ISBN 978-830-8080-55-9.
- HRYMYČ, Maryna, 2020. *Jura*. Kyiv: Nora-Druk. ISBN 978-966-688-51-5.
- JODEŁKA, Joanna, 2019. *Rektorski czek: romans kryminalny*. Warszawa: Wydawnictwo W. A. B. ISBN 978-832-8064-19-5.
- JOSYPIV, Ihor, 2007. *Univerzitet*. L'viv: Piramida. ISBN 978-966-4410-18-9.
- JOSYPIV, Ihor, 2009. *Kaleidoskop*. L'viv: Piramida. ISBN 978-966-4410-83-7.
- KALYTENKO, Tania, 2020. *Antero*. Kyiv: Tempora. ISBN 978-617-569-482-4.
- KRAJEWSKI, Marek, 2018. *Mock. Pojedynek*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Zna. ISBN 978-832-4055-38-8.
- LIPNY, Tobiasz W., 2006. *Barocco*. Warszawa: W. A. B. ISBN 978-837-4141-86-4.
- LIPNY, Tobiasz W., 2007. *Kurlandzki trop*. Warszawa: W. A. B. ISBN 978-837-4142-83-0.
- LIPNY, Tobiasz W., 2008. *Brukselska misja*. Warszawa: W. A. B. ISBN 978-837-4143-90-5.
- MAKAROV, Jurij, 2013. *Za červ' desiata*. Kyjiv: Nora-Druk. ISBN 978-617-6880-15-8.
- ORDAN, Jerzy Lesław, 2013. *Wiosenne przesilenie*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. ISBN 978-832-3130-62-8.
- PANKOVČÍN, Václav, 1997. *Polárny motýľ*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. ISBN 80-220-0817-6.
- PUŠKÁŠ, Jozef, 2023. *Vivat, akadémia, zbohom, Čechov!* Bratislava: Orman. ISBN 978-808-9504-24-4.
- RAKÚS, Stanislav, 1993. *Temporálne poznámky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. ISBN 80-220-0455-3.
- RAKÚS, Stanislav, 2004. *Nenapísaný román*. Levice: L. C. A., Koloman Kertész Bagala. ISBN 80-89129-25-0.
- RAKÚS, Stanislav, 2008. *Excentrická univerzita*. Levice: L. C. A., Koloman Kertész Bagala. ISBN 978-80-89129-95-9.
- RANKOV, Pavol, 2018. *Legenda o jazyku*. Bratislava: Slovart. ISBN 978-80-556-3563-7.
- RAPACKI, Wicenty, 1887. *Do światła! Powieść s piętnastego wieku*. Kraków – Poznań: nakł. księgarni J. K. Żupańskiego i K. J. Heumanna. Dostępne z: <https://pbc.gda.pl/dlibra/doc-content?id=56088>
- ROSOVECKYJ, Stanislav, 2009. *Pomsta Peršodrukaria*. Kyiv: Zelenyj pes. ISBN 978-966-1515-48-1.
- SÝKORA, Michal, 2013. *Modré stíny*. Brno: Host. ISBN 978-80-7294-888-8.
- SZOSTAK, Wit, 2014. *Sto dni bez słońca*. Warszawa: Powergraph. ISBN 978-83-64384-11-0.
- TARAJŁO-LIPOWSKA, Zofia, 2014. *Śmierć dziekana: w studni złych emocji*. Katowice: Wydawnictwo Lech i Czech. ISBN 978-839-3926-90-9.
- TIMEOVÁ, Lenka, 2016. *Erasmus. Láska na dobu určitú*. Bratislava: Motýľ. ISBN 978-808-1640-83-4.
- TYSOVŠKA, Natalia, 2018. *Kyivski kanikuly*. Kyiv: Nora-Druk. ISBN 978-966-688-024-9.
- VADAS, Marek – ERDÉLYI, Eman, 1996. *Univerzita*. Levice: L. C. A.
- ZABUŽKO, Oksana, 2015. *Polovi doslidžennja z ukraïnskoho seksu*. Kyiv: Komora. ISBN 978-617-7286-00-3.

- ANDRYCZYK, Mark, 2012. *The Intellectual as Hero in 1990s Ukrainian Fiction*. Toronto: Toronto University Press. ISBN 978-144-2643-32-1.
- BARBORÍK, Vladimír, 2014. Od Vymeriavania plochy k Fáze uvoľnenia (Prozaické dielo Stanislava Rakúsa v súvislostiach). In RAKÚS, Stanislav. *Temporálne poznámky a iné prózy*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 417-442. ISBN 9-788081-01-8435.
- CARTER, Ian, 1990. *Ancient Cultures of Conceit. British University Fiction in the Post-War Years*. London: Routledge. ISBN 0415-0315-40.
- DALTON-BROWN, Sally, 2008. Is There Life Outside (of the Genre) of the Campus Novel? The Academic Struggles to Find a Place in Today's World. *The Journal of Popular Culture*, vol. 41, no. 4, pp. 591-600. ISSN 1540-5931.
- FILIP, Grzegorz, 2014. Každý ma w sobie coś ze Srebronia. Rozmowa z Witem Szostakiem, autorem powieści Sto dni bez słońca. *Forum Akademickie*, no. 2. Dostupné z: <https://pre-numeruj.forumakademickie.pl/fk/2014/02/kazdy-z-nas-ma-w-sobie-cos-ze-srebronia/>
- FUCHS, Dieter – KLEPUSZEWSKI, Wojciech, ed., 2019. *The Campus Novel: Regional or Global?* Leiden – Boston: Brill Rodopi. ISBN 978-900-4392-30-4.
- GRUSZEWSKA-BLAİM, Ludmiła, 2012. Amerykańska powieść akademicka z duchem kotki w tle. *Acta Humana*, no. 3, pp. 19-35.
- GWÓŹDŹ-SZEWCHENKO, Ilona, 2019. Česka i slowacka powieść uniwersytecka z transformacją ustrojową w tle. In KOMISARUK, Ewa – MALEJ, Izabella, ed. *Nowoczesność i tradycja. 50 lat wrocławskiego Instytutu Filologii Słowiańskiej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 165-176. ISBN 978-832-2936-93-1.
- KLEPUSZEWSKI, Wojciech, 2019a. Academic Poles Apart: Inauguration and Lucky Jim. In FUCHS, Dieter – KLEPUSZEWSKI, Wojciech, ed. *The Campus Novel: Regional or Global?* Leiden – Boston: Brill Rodopi, pp. 76-92. ISBN 978-900-4392-30-4.
- KLEPUSZEWSKI, Wojciech, 2019b. Zamek – Jerzy Kaczorowski's Conference Topography. In FUCHS, Dieter – KLEPUSZEWSKI, Wojciech, ed. *The Campus Novel: Regional or Global?* Leiden – Boston: Brill Rodopi, pp. 64-75. ISBN 978-900-4392-30-4.
- KRASKOWSKA, Ewa, 2008. Dlaczego lubimy czytać powieści uniwersyteckie, ale nie lubimy ich pisać? *Pogranicza: szczeciński kwartalnik kulturalny*, vol. 73, no. 2, pp. 66-74. ISSN 1233-3654. Dostupné z: <https://fbc.pionier.net.pl/details/nn0WWZd>
- KYLYNYCH, Kateryna, 2023. Daryna Berezina Fakultet: metažanrovi parametry romanu. *Naukovyj visnyk Mižnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seria Filologia*, no. 61, pp. 146-151.
- LEFKOWITZ HOROWITZ, Helen, 1987. *Campus Life. Undergraduate Cultures from the End of the Eighteenth Century to the Present*. New York: Alfred A. Knopf. ISBN 0394-54997X.
- LODGE, David, 2006. Nabokov and the Campus Novel. *Cynos*, vol. 24, no. 1. Dostupné z: <https://epi-revel.univ-cotedazur.fr/publication/item/597>
- MAJEREK, Rafał, 2011. Groteska, parodia i ironia w prozie Olivera Bakoša Katedra paupologie. In SOUČKOVÁ, Marta, ed. *K poetologickým a axiologickým aspektom slovenskej literatúry po roku 1989 IV*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 186-195. ISBN 978-805-5503-24-0.
- MAZURKIEWICZ, Adam, 2022. Polish Crime Literature After 1989. *Belphegor Littérature populaire et culture médiatique*, vol. 20, no. 1, pp. 1-24. DOI: 10.4000/belphegor.4894.
- MITKA, Marek, 2018. Naratívne a literárnoteoretické korelácie diskurzivity v románoch S. Rakúsa: hľadanie autora (nielen v časoch socializmu). In ŠTEFLOVÁ, Lucia – KARPINSKÝ, Peter, ed. *Codex historico-critica. Noetické východiská v kontexte interdisciplinárnych prístupov k histórii, literatúre, jazyku a umeniam*. Prešov: Prešovská univerzita, s. 124-134. ISBN 978-80-555-2102-2.
- MOSELEY, Merritt, 2007. Types of Academic Fiction. In MOSELEY, Merritt, ed. *The Academic Novel: New and Classic Essays*. Chester: Chester Academic Press, pp. 99-113. ISBN 978-1-905929-38-2.
- MOSELEY, Merritt, 2014. East-West in Academic Fiction: An Unequal Exchange? *East-West Cultural Passage*, issue 1, pp. 57-76. ISSN 2067-5712.
- MOSELEY, Merritt, 2024. Oksana Zabuzhko's Minimal, Marginal Academic Novel. In MNICH, Ludmiła – BLASHKIV, Oksana – KRUPOWIES, Walentyna, ed. *Dominanty tematyczne inności w dyskursach literackich i kulturowych po 1989 roku*. Siedlce: Wydawnictwo Naukowe UWS, s. 7-21. ISBN 978-83-67922-72-2.
- OSTASZEWSKI, Robert, 2011. Zapał do kryminału. *Polityka*, no. 13, pp. 92-93.

- 480 PASSIA, Radoslav – TARANENKOVÁ, Ivana, ed., 2014. *Hľadanie súčasnosti. Slovenská literatúra začiatku 21. storočia*. Bratislava: Literárne informačné centrum. ISBN 978-808-1190-85-8.
- PERKOWSKA-GAWLIK, Elżbieta, 2021. *The Contemporary Academic Mystery Novel: A Study in Genre*. Berlin: Peter Lang. ISBN 978-363-1862-04-9.
- POTKANSKI, Jan, 2023. Powieść uniwersytecka wobec reformy szkolnictwa wyższego i nauki. *Przegląd Humanistyczny*, vol. 67, no. 3 (482), pp. 77-86. ISSN 2657-599X.
- PROCTOR, Mortimer R., 1957. *The English University Novel*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press.
- RÉDEY, Zoltán, 2005. *Súčasná slovenská poézia v kontexte civilizačno-kultúrnych premien: priemet aktuálnych civilizačno-kultúrnych procesov do súčasnej slovenskej poézie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. ISBN 978-808-0941-29-1.
- ROBBINS, Bruce, 2006. What the Poster Saw: On the Academic Novel. In ENGLISH, James F., ed. *A Concise Companion to Contemporary British Fiction*. Malden, MA: Blackwell Publishing, pp. 248-266. ISBN 978-140-5120-01-2.
- ROSSEN, Janice, 1993. *The University in Modern Fiction: When Power is Academic*. New York: St. Martin's Press. ISBN 031-209-5856.
- SHOWALTER, Elaine, 2005. *Faculty Towers. The Academic Novel and Its Discontents*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. ISBN 987-0-8122-2085-8.
- SIDOWSKA, Karolina, 2015. Polska powieść uniwersytecka. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica*, tom 30, no. 4, pp. 149-157. DOI: 10.18778/1505-9057.30.09.
- SKUBACZEWSKA-PNIEWSKA, Anna, 2018. Czy istnieje polska powieść uniwersytecka? In GRUSZEWSKA-BLAİM, Ludmiła, ed. *Literaturoznawca literatem czyli rzecz o akademii i kreatywnym pisaniu*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 93-115. ISBN 978-837-8657-21-7.
- SOUČKOVÁ, Marta, 2022. Medzi literatúrou a vedou – na materiáli textov Stanislava Rakúsa. *World Literature Studies*, vol. 14, no. 4, pp. 91-103. ISSN 1337-9275.
- VARGA OSWALD, Tina, 2014. The Academic Novel in the Context of Croatian Literature. *Journal of Language and Cultural Education*, vol. 2, no. 2, pp. 123-142. ISSN 1339-4584.
- WILLIAMS, Jeffrey J., 2012. The Rise of the Academic Novel. *American Literary History*, vol. 24, no. 3, pp. 561-589. ISSN 1468-4365.

Dr Oksana Blashkiv
Uniwersytet w Siedlcach
Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa
Wydział Nauk Humanistycznych
ul. Żytunia 39
Siedlce 08-110
Polska
E-mail: oksana.blashkiv@uws.edu.pl